

i účast v mezidisciplinárních diskusích, což všechno dnes představuje nutný doplněk filosofie pěstované u psacího stolu. Předposlední úkol patří autor v jejím korigování ideologií, jímž se však nelze zcela vyhnout (o tom viz ještě dále); tento úkol filosofie plní také neustálými korekturami sebe sama. Poslední její úkol autor formuluje shrnujícím způsobem jako pěstování racionálního kriticismu; pro nás je přijatelná pouze empiricko-racionální kritika nejen teorie, včetně filosofické, ale hlavně kritika ve formě praktické přeměny světa v duchu marxismu-leninismu.

Další kapitolu (str. 37–53) autor nadepsal „Plaidoyer pro teorii vědy a filosofii orientovanou na budoucnost“. V jejím závěru vyslovuje otázku, která výstižně shrnuje všechny hlavní myšlenky této kapitoly. Ptá se totiž, kdy si filosofie v širokém rámci konečně uvědomí svou úlohu spoluvytvářet budoucnost, totiž navrhovat – kriticky a za kontroly rozumu – pro budoucnost přijatelné modely norem. Můžeme autora klidně ujistit, že naše filosofie si to už dávno uvědomila, hlavně ovšem zásluhou klasiků marxismu-leninismu. Druhá věc je, že dosud nebylo v tomto směru vykonáno tolik, kolik by dnes už vykonáno být mělo a mohlo.

V „Malém »nikoli osvícenském« objasnění osvícenství“ (str. 54–71) autor rozlišuje osvícenství jako historickokulturní (kriticky zkoumaný) pojem od osvícenství, které se mu v jádře kryje s racionálním kriticismem jako s metodou řešení současných problémů. My ovšem známe metodu daleko účinnější a úspěšnější.

Ve čtvrté kapitole (str. 72–107) autor charakterizuje kybernetiku jako disciplínu provokující filosofii, přesněji řečeno mu však jde o její výzvu (challenge) filosofii. V kapitole se řeší různé otázky vztahů mezi kybernetikou a filosofii, které už byly v marxisticko-leninské filosofii analyzovány zevrubněji, zvláště pak přesněji.

V poslední kapitole s nadpisem „Technokracie – ideologie – filosofie“ (str. 108 až 172) je pozoruhodný především pokus načrtnout devět významových aspektů pojmu „technokracie“. Jsou jimi: 1. panství (vláda průmyslových honorací (Saint-Simon); 2. vláda (panství) inženýrů (inženýrkracie; Veblen, Scott, Biedenkapp); 3. vláda (panství) expertů (expertokracie; Frisch, v. Ferber); 4. technicky organizované panství (vláda); 5. věcné donucovací převládání a panství aparátu (Sachzwang-dominanz und Herrschaft des Apparats; Schelsky, Freyer, Gehlen, Marcuse); 6. normativnost technologických možností (Freyer, Ozbekhan, Mesthen, Ellul); 7. technicistní ideologie v pozadí (Freyer, Habermas, Gorz); 8. totalitní stav společnosti (Adorno, Habermas); 9. plánovací ideologie. Autor objektivisticky vypočítává tyto významové aspekty a s žádným v podstatě nepolemizuje. Přitom je jasné, že některé z nich patří dnes už téměř výlučně do arzenálu antikomunismu (částečně 5., hlavně však 8. a 9.) a mají jednoznačně třídní rodokmen. Autor také čtenáře stručně informuje o některých problémech diskutovaných v souvislosti s pojmy „technokracie“ a „technokratický“. Sám chtěl přispět k věcnosti této diskuse především ujasněním různých významových odstínů pojmu „technokracie“.

Úvahy o ideologii v jejím vztahu k filosofii jsou nedostatečné; v podstatě zůstávají v rámci výše uvedené myšlenky, že ideologie mají být racionálně korigovány, že se jim však nelze nikdy úplně vyhnout. K našemu marxisticko-leninskému pojetí ideologie jako relativně adekvátního odrazu zájmů pokrokových tříd společnosti, tj. dnes dělnické třídy v jejím svazku se všemi pracujícími, autor se nejen nemohl ve své třídně příslušnostní slupce dopracovat, ale – jak se zdá – jeho podstatu, jeho pravé jádro ani nezná. Autor nepočítá ani jako s problémem, tím méně pak jako s faktem, dnes už přesvědčivě prokazatelným, s možností lepšího využití průběhu vědeckotechnické revoluce v zájmu člověka v podmínkách socialismu, než je možnost jejího využití v dnešní společnosti kapitalistické.

Ke knize jsou připojeny bohaté poznámky (str. 133–170) a jmenný rejstřík.

Lenkovo dílo není sice pro nás v mnohém směru přijatelné, je však nesporně autorovou zásluhou, že mnohé problémy objevuje a otevírá a snaží se je – často velmi zajímavě, i když někdy problematicky – řešit.

Gottfried Stiehler: Geschichte und Verantwortung (Zur Frage der Alternativen in der gesellschaftlichen Entwicklung); Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin 1972, 100 stran.

Aktuálnost problému alternativ historického vývoje v souvislosti s otázkou historické odpovědnosti není třeba zvláště zdůrazňovat. Je to problém, který se týká takřka všech oblastí lidského života, a lze tedy jen vítat úsilí filosofa postihnout tuto

otázku v některém jejím aspektu, zvláště pokud bylo toto úsilí korunováno úspěchem. V případě knihy německého filosofa G. Stiehlera *Geschichte und Verantwortung* tomu tak bylo. Stiehler uchopil danou otázku z hlediska obecných problémů historického materialismu a na poměrně malém rozsahu vytvořil dílko, které je přínosem pro marxistickou filosofii dějin a společnosti a může být chápáno jako jeden ze základů dalšího rozpracování problematiky alternativnosti historického vývoje např. z hlediska etického apod.

Stiehlerova kniha obsahuje kromě úvodu čtyři kapitoly: Kauzalita a zákon v dějinách, Objektivní podmíněnost historického jednání, Subjektivní faktory historického vývoje a Varianty historického vývoje.

První kapitola se zabývá vztahem kauzality a zákona v dějinách. Dějiny probíhají zákonitě. Sama alternativnost struktury historického vývoje, a tedy i možnost lidského účelného jednání v něm, je dána způsobem působení objektivních zákonů ve společnosti. V této souvislosti Stiehler kritizuje mechanistické pojetí příčinnosti a podává vlastní charakteristiku dialektického pojmu kauzality: 1. Ve skutečnosti působí vždy celý systém příčin a 2. také následky mají systémový charakter. 3. Působnost příčin je podmíněna množstvím podmínek, předpokladů a průvodních faktorů i 4. vnitřními vlastnostmi systému, na který působí. 5. Kauzalita je jen zvláštním případem všeobecného vzájemného působení. 6. Vztah mezi příčinou a následkem je součástí působení obecných zákonů.

Mnohost příčin podléhajících se na vzniku a formování společenské skutečnosti umožňuje aktivní jednání subjektu, a tedy i účelnou změnu společnosti. „Ve společnosti působí zároveň lineárně kauzální a statisticky kauzální vztahy. Souhrn lineárně kauzálních vztahů vytváří statistickou souvislost, z níž konečně vyplývá konkrétní historická událost“ (str. 18). Společnost je určena především těmi sociálními faktory, které působí jako hlavní síly historického vývoje, tj. ekonomickými vztahy a z nich vyplývajícím třídním bojem.

Od analýzy kauzality ve společnosti postupuje Stiehler k rozpracování otázky zákona: zákony společenského vývoje zahrnují kauzalitu, ale nejsou na ni redukovatelné. „Zákony ztělesňují podstatnou vnitřní souvislost, zajišťují nutnost určitého pohybu a změny. Na druhé straně určují, protože jsou dialekticky spojeny se světem jevů, prostor pro náhodné procesy, takže jevy mohou být více nebo méně adekvátním výrazem zákonů“ (str. 18–19). Stiehler pak analyzuje vztah mezi zákonitostí, možností a náhodou ve společnosti a na konkrétních příkladech ukazuje rozdíly, které existují v tomto směru mezi společností kapitalistickou a socialistickou.

„Náhoda není pouze vnější jevovou formou zákona – jak je tomu i v přírodě – ale ovlivňuje historické události, které mají k zákonu užší nebo širší vztah... Tato náhodnost je půdou, z níž vyrůstá tendenční charakter zákonů a jim vlastní rozsah pole možnosti“ (str. 23). Za socialismu se tendenčnost společenských zákonů projevuje v tom, že uskutečnění optimální možnosti závisí na schopnosti vedoucích orgánů správně ocenit hlavní tendence dalšího rozvoje zákonů a zaměřit jednání k dosažení optimálních výsledků. Historická zákonitost je statistický vztah, který se prosazuje v procesu masových akcí. To neznamená, že ve společnosti nepůsobí dynamické zákony. Historicky zákonitě se uskutečňuje jako průměr mnoha jednotlivých procesů a způsobů jednání. Právě za socialismu se však, díky tomu, že se nutnost prosazuje víceméně vědomě, statistický charakter zákonů přibližuje charakteru dynamickému, aniž přitom zákony ztrácejí vlastnost působit jako historické tendence s různými možnostmi realizace.

V druhé kapitole Stiehler analyzuje především vztah subjektivního a objektivního činitele v dějinách. Ve vztahu mezi subjektivním a objektivním v lidském jednání má primát objektivní. Subjekt však může, protože je vybaven vlastními hnacími silami, reagovat na totalitu objektivních impulsů různým způsobem. Člověk je konkrétně podmíněn svým místem ve společenskoeconomické formaci. Při charakteristice této podmíněnosti bere Stiehler ohled na vztah obecného, zvláštního a jedinečného, které jsou zde úzce spojeny. „Subjektivní jednání je podřízeno tlaku objektivních zákonů, které jsou vlastní jemu samému – a potud nemůže existovat žádná svoboda nezávislá na zákonech“ (str. 33). Přitom však nejde o mechanické určování subjektivního objektivním: „V dějinách hrají důležitou roli specifické podmínky působení obecných zákonů, zvláštní a jednotlivé; působí na chod historického vývoje nejen modifikujícím způsobem, ale mohou jej i obsahově určovat“ (str. 33). Stiehler vychází z Leninova rozboru Říjnové revoluce a konstatuje, že „dějiny probíhají na základě obecných zákonů jinak než vývoj v neživé přírodě“ (str. 34). Subjektivní faktor

vstupuje jako aktivní činitel do systému podmínek a je schopen rušit působení objektivních faktorů nebo jim dát jiný směr.

Každá historická událost je nutná teprve a posteriori, když už jsou dány všechny podmínky, které jí vyvolávají. Naše analýza historické nutnosti však musí jít až za lineární vztah mezi příčinou a následkem. Musí zkoumat nutnost určité historické události v procesu vzniku této nutnosti. „Kauzalitu nelze redukovat na lineární vztah příčiny a následku, je nutno pochopit ji jako spojení celého systému faktorů s vnitřně členěným celkem následků a jako jejich vzájemné působení“ (str. 38).

Stiehler dále analyzuje vztah mezi alternativními možnostmi: „Objektivní požadavky sociálního pokroku se uplatňují i v působení proti chybnému jednání... Tak je objektivní zároveň stálým korektivem subjektivního, a pravá svoboda jednání se ukazuje jako vědomé prosazování nejen jedné mezi různými možnostmi, ale možnosti optimální. Ta spadá vjedno s nutností potud, pokud se historický pokrok uskutečňuje optimálně právě v jedné z různých možností – které jsou přirozené objektivně reálnými možnostmi“ (str. 39). Člověk je schopen měnit objektivní poměry, ale jen potud a tak, jak to odpovídá objektivním podmínkám. „A tyto objektivní podmínky působí v poslední instanci ve směru objektivního pokroku“ (str. 41). Stiehler zde, zřejmě aby se neodchýlil od sledovaného tématu, vypustil analýzu kritéria společenského pokroku. Tím však oslabil svou vlastní argumentaci.

Na závěr kapitoly se Stiehler zabývá objektivní podmíněností vědomí. Jednání lidí není přímo určeno bytím; je ovlivněno ideologickými faktory, které formují vědomí jednajících. S výkladem tohoto vztahu je spojen výklad formování vědomí člověka za socialismu.

Předmětem třetí kapitoly je subjektivní činitel dějin. „Společenské subjekty bývají zpravidla ztělesněny v celcích jednajících individuí... Subjektivní faktory jsou specifické formy a prostředky chování těchto společenských subjektů, které subjektivně určují jejich jednání“ (str. 51). Přitom např. politická strana je jak společenským subjektem, tak subjektivním faktorem. Boj společenských subjektů se neodehrává mimo společenské zákony, nýbrž tvoří jejich subjektivní stránku.

Nutnou součástí výkladu o subjektivním faktoru dějin je rozbor lidského poznání. „Poznání historických možností je objektivně podmíněné; zároveň je však subjektivně lidským, podle vlastních zákonů probíhajícím teoretickým zpracováním objektivní skutečnosti“ (str. 54). Je spoluurčeno i vnitřními podmínkami subjektu, např. jeho schopností a vůlí. Není to pasivní odrazení. „Praxe nevstupuje pouze jako kritérium poznání, ale je také principem, který formuje problematiku poznání“ (str. 56). Zaměření poznávací aktivity je totiž určeno potřebami lidí.

V poznávání se přerušuje spojení čistě objektivní příčiny a následku postulované mechanickým determinismem. Poznání vždy jistým způsobem určuje jednání. „Poznání, které je samo pokračujícím procesem rozhodování, vede k rozhodnutí, které určí jeden z více možných způsobů jednání“ (str. 75, zdůraznil G. S.). Toto rozhodnutí je jednotou subjektivních a objektivních součástí. Alternativní struktura, která je dána jednání, je určena protikladností možností. Z nich vyrůstá konfliktní situace, která mobilizuje subjektivní hnací síly jednání.

Subjektivní faktory mohou působit buď v souladu s objektivními tendencemi vývoje, nebo proti nim. Nemohou je ale odstranit. Protože se však veškerá historická skutečnost uskutečňuje jen jeho prostřednictvím, a protože spoluurčuje konkrétní chod dějin tím, že určuje, která z historických možností se uskuteční, má subjektivní faktor určující význam v historickém vývoji. Objektivita se ve společnosti vždy nějakým způsobem pojí k subjektivnímu chování, je jeho výsledkem i předpokladem.

Čtvrtá a poslední kapitola se zabývá otázkou variant společenského vývoje. Tato otázka nabývá na aktuálnosti s vystoupením organizovaného dělnického hnutí jako jednajícího subjektu dějin. „Jako obecná otázka po volbě a prosazování optimálních variant průběhu dějin však platí pro úvahu o lidských dějinách vůbec“ (str. 76).

„Okolnosti, v nichž se nachází určitá generace, jsou výsledkem objektivního vývoje a subjektivních akcí lidí minulých epoch. Okolnosti určují vědomí a jednání nových generací. Určují je tak, že dávají progresivním třídám impulsy ke změně poměrů ve směru společenského pokroku. Odpověď na tyto impulsy závisí jak co do míry, tak co do formy na vědomí a organizovanosti tříd, stejně tak jako na dalších subjektivních faktorech, jejichž působení vtiskuje konkrétní formu nové epoše. Tyto subjektivní faktory však nejsou pouze předem danými »startovními podmínkami«, z nichž se lineárně kauzálním způsobem vytváří výsledek, ale samy se mění v pro-

cesu změny okolností, takže materiálně praktická akce funguje jako rozhodující hybatel historického pokroku“ (str. 78–79, zdůraznil G. S.).

Každá historická situace obsahuje různé možnosti zákonitě podmíněného společenského vývoje. Realizace jedné určité z nich závisí na subjektivních faktorech. „Historická zákonitost není, jak tvrdí mechanický determinismus, výrazem jednoznačných nutností, pouhého spojení příčiny a následku, ale zahrnuje dialektiku možnosti a skutečnosti, stejně jako nutnosti a náhody“ (str. 79). Konkrétní proces dějin je výsledkem vzájemného působení a boje zúčastněných sociálních sil, determinovaného reálnými společenskými poměry. Přitom nejde o absolutně objektivní determinaci: subjektivní podmínky (sociální síly) jsou objektivní, ve smyslu své existence, nejsou však přímým odrazem objektivních podmínek.

Stiehler polemizuje proti tvrzení některých kritiků marxismu, že historický materialismus je historickým fatalismem. Historický materialismus chce ukázat na základě reálných možností takové subjektivní způsoby chování zúčastněných sociálních sil, které zajišťují realizaci optimálních možností. „Dějiny jsou bojovým polem progresivních a reakčních sil; konkrétní průběh dějin závisí na výsledku tohoto boje. Bylo by absurdní domnívat se, že třídy, strany, osobnosti nemohly nikdy jednat jinak, než jednaly, takže konkrétní vyústění třídních bojů bylo vždy nezbytné“ (str. 83).

Teoretický výklad této otázky Stiehler ilustruje na vývoji Německa v době nástupu fašismu, na průběhu druhé světové války a na současné situaci ve světě. Závěr kapitoly je shrnutím obsahu celé knihy z hlediska filosofického a v aplikaci na politiku komunistických stran.

Kromě ryze teoretické stránky, kterou jsem se převážně zabývala, obsahuje Stiehlerova kniha množství konkrétních příkladů, kterými autor svá tvrzení dokládá doslova na každém kroku. Její charakter není tedy čistě teoretický, ale spíše popularizační. (Tomu odpovídá i skutečnost, že není vybavena rejstříkem.) Je to však popularizace na nejvyšší možné úrovni. Stiehler využívá své znalosti nejnovějších výsledků historického materialismu a nebojí se ukázat problémové oblasti. Vedle kritiky předmarxistických mechanistických názorů tak práce obsahuje i Stiehlerovu reakci na filosofickohistorické názory některých současných nemarxistických filosofů, především existencialistů a pozitivistů.

Přestože její charakter není čistě vědecký, snese Stiehlerova kniha v teoretických částech nejtvrďší měřítko. Kromě zakolísání v kapitole druhé, které, jak už jsem poznamenala, bylo dáno snahou o úsporné vyjadřování a uzavřenou formu publikace, nelze Stiehlerově práci v současné podobě (a při určení, jaké zřejmě má) vytknout vůbec nic; naopak, lze si jen přát, aby se takových prací objevilo více.

Maurice Conforth: Otkrytaja filosofija i otkrytoje obščestvo — ovet d-ru Karlu Popperu na jeho oproverženije marksizma; Izdatelstvo „Progress“, Moskva 1972, 531 stran.

Jak už ze samotného názvu ruského překladu Conforthovy knihy (originál vyšel roku 1968 v Londýně) vyplývá, šlo jejímu autorovi především o Popperovy sociální názory. Ale předpokladem pro kritiku těchto názorů byla kritika Popperových názorů filosofických, stejně jako předpokladem Popperovy kritiky marxismu bylo jeho ztotožnění s „historicismem“ a obvinění, že je „dogmatickou“ filosofií.

Conforthovu metodologickou kritiku Poppera, která zřejmě tvoří nejzávažnější pasáže knihy, lze redukovat na dvě základní tvrzení: Conforth si váží Popperova přínosu v oblasti metodologie věd a většinou s jeho tvrzeními metodologického rázu souhlasí. Oprávněně však upozorňuje na skutečnost, že Popperova kritika vycházející z těchto pozic nevyvrací marxismus, ale konstrukci, kterou si Popper vytvořil a kterou za marxismus vydává.

To se týká Popperova „historicismu“. Tento pojem Popper vytvořil jako abstraktum zahrnující skupinu teorií, proti nimž polemizuje. Do této skupiny nepatří jen marxismus, ale i Spenglerovo učení o historických cyklech a některé názory badenských novokantovců. Historicismus proto ani v Popperově výkladu netvoří jednotný systém. Sám Popper jej nechává rozpádnout na dvě skupiny — pro- a antinaturalistickou — a navíc si pomáhá tím, že, jak sám přiznává, „domýšlí historicismus do důsledků“. Tak se stalo, že Popper jako názory „historicistů“ uvádí výroky, které sotva kdo vyslovil. V souvislosti s rozbořením „historicistních“ tvrzení, že společn